

**การผลิตสีเพื่อการย้อมผ้าและการย้อมด้าย
ของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลา**
**A Study of Dyestuff Production for Cloth and Yarn Dyeing
by Villagers in Songkhla Province**

วิชชุ์ จันทร์ทองม (Wichet Chankhonghom) *
อุทัย เอกสะพัง (Uthai Eksaphang) **
วุฒิ วัฒนสิน (Wut Wattanasin) ***

บทคัดย่อ

การศึกษากการผลิตสีเพื่อการย้อมผ้าและการย้อมด้ายของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชนิดของพืชที่ให้สี การสกัดสี กระบวนการย้อมผ้าและการย้อมด้าย สารช่วยย้อม และคุณค่าของการผลิตและใช้สีแบบพื้นบ้านของชาวบ้านในจังหวัดสงขลา

ผลการศึกษาพบว่า การย้อมผ้าของกลุ่มย้อมผ้าสวนสิริธรรมชาติ และกลุ่มทอผ้า กระแสสินธุ์ ใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติ ได้แก่ ใบขี้เหล็กให้สีเขียวอมเหลือง ใบมะม่วงให้สีเหลือง งามเขียว ใบมะพูดให้สีเหลือง ใบทุกวางให้สีเขียวเข้มอมเหลือง ใบครุฑให้สีดำ และใช้ส่วนต่าง ๆ ของต้นตาล คือ ผล ใบ ก้าน และวงตาลให้สีชมพูอมส้ม เปลือกมะพร้าวให้สีน้ำตาลส้ม ใช้วิธีการย้อมแบบต้มย้อม สีของพืชเข้มขึ้นหรืออ่อนลง ขึ้นอยู่กับการนำผ้าหรือด้ายที่ผ่านการต้มในน้ำสี แช่ในสารช่วยย้อม สารช่วยย้อมน้ำปูนใสทำให้สีเข้มขึ้น สารช่วยย้อมสารส้ม ช่วยให้สีสว่างขึ้น สารช่วยย้อมสนิมเหล็ก และสารช่วยย้อมน้ำขี้เถ้า ทำให้สีเปลี่ยนแปลงไป ไม่นานขึ้น ขึ้นอยู่กับชนิดของพืช

กลุ่มสวนสิริธรรมชาติมีการปลูกครามประเภทครามถั่ว มีการย้อมผ้าและย้อมด้าย ด้วยคราม ได้สีครามที่มีความคงทน ส่วนกลุ่มทอผ้ากระแสสินธุ์ มีการนำด้ายที่ย้อมสี ธรรมชาติมาทอเป็นผ้ายกดอก

*มหาบัณฑิต หลักสูตรไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

**อาจารย์ ดร.ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

***รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาศิลปศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

และผ้ามีลวดลาย การแปรรูปผลิตภัณฑ์ของทั้ง ๒ กลุ่ม ได้จัดเย็บเป็นเครื่องแต่งกาย กระเป๋า ขนาดและรูปแบบต่าง ๆ

การย้อมผ้าและย้อมด้ายจากสีธรรมชาติ มีคุณค่าด้านประโยชน์ใช้สอย คุณค่าด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คุณค่าด้านการรักษาสุขภาพ คุณค่าด้านความงามอันเกิดจากความงามของสีที่นุ่มนวล ไม่ฉูดฉาด และความงามของรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ผ่านการออกแบบ มีความกลมกลืนของสี มีเอกภาพในชิ้นงาน มีคุณค่าด้านการสืบทอดภูมิปัญญา และคุณค่าด้านสังคม วัฒนธรรม

Abstract

The objective of this research was to study the types of plants which produce dyestuff, dyestuff extraction, cloth and yarn dyeing procedures, mordant and values of production and use of locally made dyestuff of villager in Songkhla Province.

The findings of the study were as a followed. The dyeing of cloth used natural raw materials such Khilek leaves yielding yellowish green color, Mango leaves yielding greenish yellow, Mapood leaves yielding yellow, Hoo Kwang leaves yielding yellowish green, Khoora leaves yielding black, and parts of toddy palm trunks such as fruits, leaves and flower petals yielding orange-pink and coconut skin yielding orange-brown. Boiling is a common technique for dyeing. Dyestuff from plants gives darker or lighter color shades, depending on the cloth or yarn boiled with dyestuff and soaked with mordant. Calcium hydroxide as a mordant gives a darker color shade. Potassium alum gives a brighter color shade. Rust oxidation and calcium hydroxide cause the color to change to various colors depending on types of dye plants.

Indigo plants are grown in the area of the Suan Si Thammachat Cloth Dyeing Group. Cloth and yarn dyed with indigo plants have fast color effect. At Krasaesin Weaving Group, yarn dyed with natural dyestuff is woven into Phaa Yok Dok (a type of cloth) with different motifs.

Products made by the two groups include garments and bags of different sizes and styles.

Values derived from dyeing cloth and yarn from natural dyestuff include utilities, environmental conservation and health consciousness. Clothes made from natural dyestuff show beautiful soft colors and beautiful designed products, showing harmony in color and uniqueness. Natural color provides also values in terms of folk wisdom and socio-cultural maintenance.

คำสำคัญ : สีธรรมชาติ, การย้อมผ้าและการย้อมด้ายสีธรรมชาติ, การย้อมผ้าสีธรรมชาติ
ในจังหวัดสงขลา

คำนำ

สีและการมองเห็นของมนุษย์มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นสีที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือสีที่เกิดจากการคิดค้นสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งส่วนใหญ่จะนำวัตถุดิบที่ได้จากธรรมชาติมาใช้ เช่น จากแร่ธาตุ จากส่วนต่าง ๆ ของพืช เป็นต้น มนุษย์ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสีตลอดเวลาเพราะสีปรากฏในสิ่งแวดล้อมรอบตัว เมื่อสัมผัสสีและมองเห็นสีจะส่งอิทธิพลต่อความรู้สึกของมนุษย์ อีกทั้งมนุษย์เรียนรู้การใช้สีให้เข้ามาเสริมปัจจัยอันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น สีสีนของอาหารและการตกแต่งโต๊ะอาหารที่สวยงามทำให้น่ารับประทาน สีของยาสำหรับเด็กช่วยให้รับประทานยาได้ง่ายขึ้น สีทาตกแต่งที่อยู่อาศัยช่วยเพิ่มความงามอีกทั้งช่วยปกป้องสิ่งปลูกสร้างจากแสงแดดและความชื้น และสีสีนเข้ามามีส่วนช่วยให้เครื่องนุ่งห่มมีความสวยงามและเหมาะสมกับผู้สวมใส่ เป็นต้น

ในภาคใต้ของประเทศไทยพบหลักฐานการใช้สีในการตกแต่งลวดลายเสื้อผ้าดังที่ อรไท ผลดี* อ้างอิงจาก พรชัยและแอนเดอร์สัน สรุพบว่า จากภาพเขียนบนผนังถ้ำตั้งแต่สมัยหิน อายุประมาณ ๔,๐๐๐ ปี ที่ถ้ำผิ่วโต กระบี่ พบภาพเขียนรูปคล้ายคนสวมเสื้อผ้าและมีลวดลายประดับนั้น ลวดลายที่ตกแต่งไม่เหมือนกัน บางลายเป็นจุด ๆ บางลายเป็นลายซิกแซก บางลายเป็นลายบั้งใหญ่ ๆ นอกจากนั้นยังมีที่เขียนลวดลายคล้ายเปลือกหอยกลม ๆ และมี

ลายเหมือนลูกโป่งอยู่บนด้านซ้ายของแขน อีกทั้งจากถ้ำผีหัวโตยังพบหลักฐานเชื่อมโยงกับการใช้สีสร้างลวดลายเสื้อผ้า ดังที่อรไท ผลดี^๖ อ้างอิงจาก พัฒน์พร พิณฑกาญจน์ กล่าวไว้สรุปได้ว่า ภาพเขียนสีที่เพดานถ้ำพบภาพคนสวมหัวและมีหน้าแหลมคล้ายนก และสวมเสื้อผ้าชุดยาวลายขวางตั้งแต่ศีรษะจนกรอมเท้า ลวดลายผ้าเป็นลวดลายขวางคล้ายมัดหมี่เส้นยืน

สีที่ใช้ในศิลปะถ้ำได้จากวัสดุที่หาได้จากธรรมชาติ ตามที่ อภิสิทธิ์ ธีระจาวรรณ^๗ กล่าวไว้ สรุปได้ว่า สีที่ใช้เขียน สีแดง ได้จากแร่เฮมาไทต์หรือดินเทศ นักโบราณคดีสันนิษฐานวิธีนำสีมาใช้ นำแร่เฮมาไทต์มาบดผสมกับกาวหรือยางไม้และไขสัตว์

ในอดีตนั้นการผลิตเครื่องนุ่งห่มจะผลิตขึ้นใช้เองในครัวเรือน โดยอาศัยการทอเส้นใยจากธรรมชาติ และในการย้อมเส้นด้ายหรือย้อมผ้าจะใช้สีจากส่วนต่าง ๆ ของพืชเป็นหลัก ตามที่โชติ กัลยาณมิตร ได้กล่าวไว้ว่า “สีย้อมผ้าในสมัยโบราณใช้สีจากพรรณไม้ เช่น สีจำปาได้จากลูกพุท สีเสียดจากลูกคำ สีเหลืองจากขมิ้น สีแดงจากก้านกระรณิกา สีเขียวจากใบแค”^๘

การศึกษาเรื่อง การผลิตสีเพื่อการย้อมผ้าและการย้อมด้ายของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลา เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะกระบวนการผลิตสีจากส่วนต่าง ๆ ของพืช เนื่องจากพืชทุกชนิดมีสีเป็นส่วนประกอบและให้สีที่แตกต่างกัน นอกจากพืชแล้วทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แร่ธาตุก็ให้สีที่หลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ส่งผลให้การใช้สีของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติที่มีในท้องถิ่น และความต้องการใช้สีของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ

ในจังหวัดสงขลาเป็นผู้ที่ตระหนักและเห็นคุณค่าของการผลิตและใช้สีจากธรรมชาติ ได้ฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตและใช้สีจากธรรมชาติที่โดดเด่น ได้แก่ กลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์ ตำบลกระแสดินธุ์ อำเภอกระแสดินธุ์ และกลุ่มย้อมผ้าสวนสีธรรมชาติ ตำบลดีหลวง อำเภอสทิงพระ

การผลิตและใช้สีแบบพื้นบ้าน สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต เพื่อลดค่าใช้จ่าย อีกทั้งยังช่วยลดปริมาณน้ำปนเปื้อนสารเคมีจากสีสังเคราะห์ที่เหลือทิ้งจากกระบวนการฟอกย้อม ลงสู่สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

^๖ แหล่งเดิม

^๗ อภิสิทธิ์ ธีระจาวรรณ. (๒๕๕๙). รูปเขียนดึกดำบรรพ์ “สุวรรณภูมิ” ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ค้นพบงานช่างเขียนปัจจุบัน

หน้า ๙๒ - ๙๕

^๘ โชติ กัลยาณมิตร. (๒๕๔๔). พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะที่เกี่ยวข้อง. หน้า ๔๔๔

ซึ่งสารเคมีดังกล่าวส่งผลกระทบต่อในการทำลายสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ การใช้สีจากการผลิตแบบพื้นบ้านยังเป็นการสืบทอดภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม ควบคู่กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อนุรักษ์พันธุ์พืชในท้องถิ่น รวมถึงช่วยฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่ถูกทำลายให้มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่องการผลิตสีเพื่อการย้อมผ้าและการย้อมผ้าของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลา ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นตอนดังนี้

๑. **ขั้นสำรวจและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง** โดยการสำรวจ รวบรวม และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้จากแหล่งเอกสารต่าง ๆ เพื่อนำมาเป็นความรู้พื้นฐาน และเป็นแนวทางในการกำหนดหัวข้อและรายละเอียดในการศึกษาค้นคว้า

๒. **ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล** ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ที่จะศึกษา โดยวิธีการ ดังนี้

๒.๑ การเก็บข้อมูลจากเอกสาร โดยเก็บรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับสี การผลิตและการใช้สีแบบชาวบ้านในจังหวัดสงขลา โดยเฉพาะในอำเภอที่ทำการศึกษา รวมทั้งข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับจังหวัดสงขลา

๒.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามตามขอบเขตด้านเนื้อหาด้วยวิธีการสัมภาษณ์ สังเกต และถ่ายภาพ

ผู้ให้ข้อมูลผู้วิจัยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง ดังนี้

๒.๒.๑ ชาวบ้านผู้ผลิตและใช้สีแบบพื้นบ้านจำนวน ๑๒ คน ประกอบด้วยผู้นำกลุ่ม จำนวน ๒ คน จาก ๒ กลุ่ม และสมาชิกในกลุ่มจำนวน ๑๐ คน จาก ๒ กลุ่ม

๒.๒.๒ ปราชญ์ชาวบ้านและนักวิชาการจำนวน ๘ คน

๓. **ขั้นจัดกระทำกับข้อมูล** ผู้วิจัยได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

๓.๑ นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ซึ่งบันทึกไว้ในเครื่องบันทึกเสียงมาถอดความด้วยการสรุปสาระสำคัญตามขอบเขตเนื้อหาที่กำหนดไว้

๓.๒ นำข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึก มาสรุปสาระสำคัญตามขอบเขตด้านเนื้อหา

๓.๓ นำข้อมูลที่ได้จากข้อ ๓.๑ และข้อ ๓.๒ มาตรวจสอบความถูกต้อง ความสมบูรณ์ และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ไม่สมบูรณ์ ตามประเด็นที่กำหนดไว้ในขอบเขตด้านเนื้อหา

๓.๔ นำภาพถ่ายมาตรวจสอบความสมบูรณ์ และเลือกภาพประกอบให้สอดคล้องกับประเด็นที่กำหนดไว้ในขอบเขตด้านเนื้อหา

๓.๕ นำข้อมูลที่ได้จากข้อ ๓.๑ ข้อ ๓.๒ ข้อ ๓.๓ และข้อ ๓.๔ มาวิเคราะห์ตามขอบเขตด้านเนื้อหา

๔. **ขั้นเสนอผลการศึกษาค้นคว้า** ผู้วิจัยเสนอผลการศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามประเด็นที่ศึกษาและมีภาพประกอบบางตอน

สรุปผลและอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผล

การศึกษาเรื่อง การผลิตสีเพื่อการย้อมผ้าและการย้อมด้ายของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลา จากผลการศึกษา พบการย้อมผ้าและการย้อมด้าย ที่กลุ่มย้อมผ้าสวนสิทธรมชาติ ตำบลติหลวง อำเภอสะทิงพระ และกลุ่มทอผ้ากระแสนันธุ์ ตำบลกระแสนันธุ์ อำเภอกระแสนันธุ์ มีผลสรุปดังนี้

๑. ชนิดพืชที่ให้สี

การย้อมผ้าและการย้อมด้ายของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลาใช้พืชให้สีชนิดต่าง ๆ ที่หาได้ในท้องถิ่น ใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืชได้แก่ แก่นและลำต้น ทางหรือกิ่ง ใบ ผล และส่วนอื่น ๆ เช่น เปลือกของผล เป็นต้น พืชให้สีแต่ละชนิดให้สีที่แตกต่างกัน จากผลการศึกษาพบว่า ใบขี้เหล็กให้สีเขียวเข้มอมเหลือง ใบมะม่วงให้สีเหลืองอมเขียว ใบมะขูดให้สีเหลือง ใบทุกวางให้สีเขียวอมเหลือง ใบกระให้สีดำ และใช้ส่วนต่าง ๆ ของต้นตาล ประกอบด้วย ผล ใบ ก้าน และวงตาลให้สีชมพูอมส้ม เปลือกมะพร้าวให้สีน้ำตาลส้ม

๒. การสกัดสี

การสกัดสีใช้ ๒ วิธี ประกอบด้วย

๒.๑ การสกัดสีโดยการต้ม หรือการสกัดสีแบบร้อน ใช้สกัดสีจากพืชที่ให้สีจากส่วนต่าง ๆ ของพืชให้สี โดยใช้ความร้อนในการละลายสีและสารประกอบอื่น ๆ เช่น แทนนิน เพื่อสกัดสีให้ย้อม อีกทั้งความร้อนยังช่วยให้สีซึมเข้ายึดเกาะกับเส้นใยผ้าได้ดี

๒.๒ การสกัดสีโดยการหมัก ใช้กับการย้อมคราม โดยการหมักต้นครามเพื่อสกัดสารให้สีละลายน้ำ เติมน้ำปูนแดงแล้วใช้การตีให้เกิดฟองเพื่อช่วยให้จุลินทรีย์ในอากาศเข้าไปทำปฏิกิริยากับเนื้อคราม เมื่อทิ้งไว้ให้ตกตะกอน จึงแยกเนื้อคราม ได้ครามเปือกลักษณะคล้ายโคลนเมื่อนำเงินเพื่อนำไปหมักเป็นสีย้อมต่อไป

ก. การย้อมผ้าและการย้อมด้าย

การย้อมแบ่งได้ ๒ ประเภท ได้แก่ การย้อมโดยการต้มย้อม หรือการย้อมร้อน และการย้อมโดยการหมัก หรือการย้อมเย็น

๓.๑ การย้อมร้อนเริ่มกระบวนการเตรียมน้ำสี โดยการหมักพืชให้ลึกับน้ำสะอาด ประมาณ ๑๒ ชั่วโมง หลังจากนั้นนำพืชให้สีและน้ำหมักลงต้มในกะละมังอลูมิเนียม ต้มให้เดือดประมาณ ๑ ชั่วโมง กรองกากออกด้วยกระชอน นำผ้าที่ต้มในน้ำสารส้อมแล้วลงต้มในน้ำสีที่ต้มเดือด ประมาณ ๑๐ - ๑๕ นาที นำผ้าไปล้างให้สะอาด บิดผ้าแล้วนำลงแช่สารช่วยย้อมประมาณ ๕ - ๑๐ นาที นำผ้าไปล้างน้ำสะอาด บิดผ้าแล้วนำไปปั่นด้วยเครื่องซักผ้าให้แห้งหมาด นำไปตากในที่ร่ม

๓.๒ การย้อมโดยการหมัก หรือการย้อมเย็น เริ่มจากการหมักต้นครามเพื่อสกัดสารให้สีออกมาละลายในน้ำ เติมน้ำปูนแดงแล้วใช้การตีให้เกิดฟองเพื่อให้จุลินทรีย์ในอากาศเข้าไปทำปฏิกิริยากับเนื้อคราม เมื่อทิ้งไว้ให้ตกตะกอน จึงแยกเนื้อคราม ได้ครามเปียก ลักษณะคล้ายโคลนมีสีน้ำเงิน เพื่อนำไปหมักน้ำครามเพื่อย้อม เรียกว่า "การก่อกหม้อ" เริ่มจากนำเนื้อครามลงหมักในอ่างดินเผา ผสมด้ายน้ำต่างจากขี้เถ้า น้ำซาวข้าวที่หมักไว้ ๑ คืน ปูนแดง เนื้อมะขามเปียก หมักไว้ประมาณ ๑๕ วัน ได้นำหมักครามเพื่อใช้ย้อมผ้า และย้อมด้าย โดยวิธีการจุ่มผ้าหรือด้าย เพื่อให้ น้ำครามซึมเข้าเกาะติดกับเส้นด้าย จะได้ผ้าสีคราม

๔. สารช่วยย้อม (Mordant)

สารช่วยย้อม หรือสารกระตุนสี ใช้หลังจากการต้มผ้าหรือด้ายในน้ำสีแล้ว นำลงแช่ในสารช่วยย้อมเพื่อให้เกิดเคมีต่าง ๆ สารช่วยย้อมแบ่งเป็น ๒ ประเภท ประเภทต่าง ได้แก่ น้ำปูนใส และน้ำขี้เถ้า ประเภทกรด ได้แก่ น้ำสนิม และน้ำสารส้ม สารช่วยย้อมน้ำปูนใสช่วยให้ให้สีเข้มขึ้น สารช่วยย้อมน้ำสารส้มช่วยให้สีสว่างขึ้น ส่วนสารช่วยย้อมน้ำสนิมและน้ำขี้เถ้าจะทำให้สีเปลี่ยนไปตามชนิดของพืช

๕. คุณค่า

การผลิตและใช้สีธรรมชาติมีคุณค่าด้านประโยชน์ใช้สอย ใช้ย้อมผ้าหรือด้ายให้เกิดคุณค่าความงาม เพื่อแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ และใช้สอยในรูปแบบต่าง ๆ การใช้สีธรรมชาติจะไม่มีสารเคมีที่เป็นอันตรายต่อผู้ใช้ และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม การใช้ผ้าสีธรรมชาติทำให้ผู้ใช้เกิดความภูมิใจที่ได้มีส่วนช่วยดูแลสิ่งแวดล้อม การใช้ผ้าย้อมครามซึ่งมีกลิ่นหอม ส่งผลถึงสุขภาพจิตที่ดีต่อผู้สวมใส่ ส่วนคุณค่าด้านศิลปะ ผ้าสีธรรมชาติมีความงามที่เป็นเอกลักษณ์ มีโทนสีที่นุ่มนวล ไม่ฉูดฉาด ผู้เห็นความงามของสีธรรมชาติ

จะข้ามผ่านการยึดติดกับสิ่งสังเคราะห์ที่ฉุนฉาด คุณลักษณะศีลธรรมชาติมีโทษและคำนำหนักของสีที่ใกล้เคียงกัน เมื่อผ่านการออกแบบ เช่น ออกแบบเพื่อการทยอยดอก การทอสลัสีหรือการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบต่าง ๆ จะมีความงามที่เกิดจากความกลมกลืนของสีและมีเอกภาพในชิ้นงาน คุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรมนั้น กระบวนการย้อมสีจากธรรมชาติเป็นวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมวัฒนธรรมภาคใต้ เป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพิงธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า การฟื้นฟูการใช้สีธรรมชาติเป็นการสืบทอดวิถีชีวิตภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรม

อภิปรายผล

การศึกษากาการผลิตสีเพื่อการย้อมผ้าและการย้อมด้ายของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลามีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาชนิดของพืชที่ให้สี การสกัดสี กระบวนการย้อมผ้าและการย้อมด้าย สารช่วยย้อม และคุณค่าของการผลิตและใช้สีแบบพื้นบ้าน มีการอภิปรายผลดังนี้

๑. ชนิดพืชที่ให้สี

ผลการศึกษาพบชนิดของพืชที่สามารถนำมาผลิตสี เพื่อย้อมผ้าและย้อมด้าย ซึ่งพืชแต่ละชนิดจะให้สีที่ต่างกัน การย้อมผ้าของกลุ่มย้อมผ้าสวนศีลธรรมชาติ และกลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์ ใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น ได้แก่ ใบขี้เหล็ก ให้สีเขียวอมเหลือง ใบมะม่วง ให้สีเหลืองอมเขียว ใบมะกูด ให้สีเหลือง ใบทุกวาง ให้สีเขียวเข้มอมเหลือง ใบกระให้สีดำ และใช้ส่วนต่าง ๆ ของต้นตาล คือ ผล ใบ ก้าน แลงวงตาล ให้สีชมพูอมส้ม เปลือกมะพร้าว ให้สีน้ำตาลส้ม การใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืชนั้น นิยมใช้ใบมากที่สุด เนื่องจากเป็น การใช้แบบยั่งยืน หมุนเวียนใช้ได้ทั้งปี

ชนิดของพืชให้สีที่กลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลาใช้ย้อมผ้าและย้อมด้าย เป็นพืชที่พบในคาบสมุทรสหิงพระ จะต่างกับพืชให้สีที่ใช้ในภาคอื่น ๆ ในประเทศไทย และต่างจากพืชให้สีของกลุ่มผลิตผ้ามัดย้อมศีลธรรมชาติบ้านคีรีวง อำเภออลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งใช้พืชให้สีได้จากชนิดของพืชในชุมชนเชิงเขา และส่วนต่าง ๆ ของพืชที่เหลือใช้ในวิถีชีวิตชาวสวน เช่น ใบเพกา ให้สีเหลืองสด ใบมังคุดสด ให้สีชมพู ใบมังคุดร่วง ให้สีแดง เปลือกเงาะ หรือฝักสะตอ ให้สีเทา เปลือกลูกเนียง ให้สีน้ำตาล เป็นต้น

พืชให้สีทุกชนิดจะให้สีที่มีความเข้มไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับอายุของพืช ฤดูกาลที่เก็บ ภูมิประเทศที่พืชเจริญเติบโต เป็นต้น ดังนั้นการให้สีในการย้อมแต่ละครั้งจะให้ความเข้มของสีไม่เท่ากัน การย้อมผ้าในครั้งถัดไปในน้ำสีเดิม จะมีความเข้มต่างจากครั้งแรก ถึงแม้ว่า

จะเติมใบไม้ที่ให้สีเพิ่ม ก็ไม่สามารถย้อมสีให้เกิดความเข้มเท่ากันกับผ้าที่ย้อมในรอบแรกได้ แต่สีสังเคราะห์สามารถกำหนดความเข้มข้นของสีในการย้อมได้ เนื่องจากระบบการชั่ง น้ำหนักเนื้อผ้า และชั่งน้ำหนักสีตามอัตราส่วน หากย้อมในน้ำสีเดิมในครั้งต่อ ๆ ไป จะชั่ง น้ำหนักสีเติมลงไปตามอัตราส่วนที่เท่ากันทุกครั้ง ผ้าที่ย้อมจะมีค่าน้ำหนักสีเท่ากันทุกผืน ช่วยให้สินค้ามีมาตรฐาน และรับประกันคุณภาพสินค้าได้

๒. การสกัดสี

การสกัดสี วิธีการต้มย้อมและการหมักเพื่อย้อม เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดจาก บรรพบุรุษที่ศึกษา และสังเกตธรรมชาติจนเกิดการเรียนรู้ และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ การสกัดสีวิธีการที่เรียบง่ายและประหยัดมากที่สุดคือการสกัดสีแบบหมักพืชให้สี เป็นภูมิปัญญา ดั้งเดิมปรากฏในหลายภาคของประเทศไทย รวมทั้งภาคใต้ การย้อมหมักใช้พืชให้สี เช่น เปลือกมะม่วงหิมพานต์ทำให้ละเอียด หรือนำมะพร้าวอ่อนที่ร่วงอยู่ตามโคนต้น นำมาสับ เป็นชิ้นเล็ก ๆ ผสมน้ำสะอาด แช่ผ้าหมักไว้ ๑ คืน แล้วนำไปหมักโคลนอีก ๑ คืน จะได้ ผ้าสีน้ำตาลอมเทาดำ เมื่อใช้ประโยชน์หนึ่งสีผ้าซีดจาง สามารถย้อมซ้ำได้หลายครั้ง ช่วยให้ ผ้ามีสีและมีความคงทน ส่วนการสกัดสีโดยการต้มย้อม ต้องใช้ไม้พินในการต้มย้อม กระบวนการย้อมมีหลายขั้นตอน ใช้เวลาและวัสดุอุปกรณ์มากกว่าการย้อมหมัก แต่มีข้อดีที่สามารถ สกัดสีจากพืชได้หลายชนิด ส่วนการสกัดสีเพื่อย้อมโดยวิธีหมักย้อมหรือย้อมเย็น ประเภท ย้อมครามในจังหวัดสงขลา มีการย้อมครามซึ่งกระบวนการผลิตและย้อมสีมีหลายขั้นตอน และผู้ย้อมต้องใช้เวลาในการดูแลเอาใจใส่ในการเลี้ยงคราม ดังนั้นผู้ย้อมสีธรรมชาติต้องเลือก วิธีการย้อมให้เหมาะกับวิถีชีวิต และ จิตนิสัยของผู้ย้อม เนื่องจากการสกัดสีและการย้อม มีความสัมพันธ์กัน และมีขั้นตอนที่แตกต่างกัน

๓. การย้อมผ้าและการย้อมด้าย

การย้อมผ้าและย้อมด้ายของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลา มีวิธีการย้อม ๒ วิธี ได้แก่ การย้อมโดยวิธีการต้มย้อม หรือการย้อมร้อน พืชที่นำมาต้มย้อมได้ดี เป็นพืชที่มี แทนนิน (สารฝาด) เป็นส่วนประกอบ เนื่องจาก แทนนิน จะช่วยให้สี ยึดเกาะกับเส้นใย ได้ดี ในกระบวนการต้มย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลาไม่พบการเติมเกลือ ในขณะย้อม ซึ่งเกลือมีคุณสมบัติขึ้น ดังนั้นการเติมเกลือในน้ำสีจะช่วยให้สีซึมเข้ายึดเกาะ กับเส้นใยผ้าได้ง่ายขึ้น การย้อมผ้าจะติดสีได้ดีและย้อมง่ายขึ้น

การย้อมเย็นใช้วิธีหมักหรือแช่ย้อม ในจังหวัดสงขลาพบการย้อมครามเพียงอย่างเดียว ส่วนการย้อมหมักด้วยเปลือกมะม่วงหิมพานต์แล้วนำไปหมักโคลนหมัก เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมในกลุ่มคนจีนตาลและชาวนาในคาบสมุทรสทิงพระ พบมีการย้อมหมักน้อยมากส่วนใหญ่เป็นการบอกเล่าจากผู้ที่เคยมีประสบการณ์ที่สูงวัย และไม่พบการนำผ้าย้อมหมักไปย้อมน้ำตามวิธีการของกลุ่มสตรีย้อมผ้า สัตถ์ธรรมชาติ บ้านหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ตามที่สุภาพร วีระปริยาการ^๑ กล่าวไว้ สรุปว่า การย้อมเย็น เป็นวิธีการหมักหรือแช่เส้นด้ายที่จะย้อมในน้ำสีที่เตรียมไว้ เช่น น้ำสีจากผลมะเกลือ ตะโก ขมิ้น ต้องนำมาโสรจและล้างเอาเฉพาะส่วนที่เป็นน้ำเท่านั้น จากนั้นนำเส้นใยผ้ามาคลุกเคล้าให้ทั่วเส้นใย หมักไว้ ประมาณ ๑ - ๒ ชั่วโมงครึ่ง นำขึ้นบิดให้พอหมาดผึ่งลมจนแห้งแล้วนำมาอบหรือึ่งด้วยไอน้ำ ขั้นตอนต่อไปคือการนำไปย้อมหรือหมักด้วยโคลนดินตามลำดับของขบวนการย้อมต่อไป การย้อมเย็นจะทำให้ได้สีสวยกว่าการย้อมร้อน เฉพาะการย้อมมะเกลือ ตะโก ซึ่งเป็นกรรมวิธีการย้อมแบบโบราณ

การย้อมเย็นโดยวิธีการหมักหรือแช่เส้นด้ายในน้ำสีที่เตรียมไว้ หลังจากนั้นนำไปย้อมอบไอน้ำ สามารถประยุกต์ใช้กับการย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลาได้ เนื่องจากการย้อมวิธีการดังกล่าวมีจุดเด่นที่เมื่อย้อมผ้าจะให้สีสด ซึ่งการย้อมวิธีการต้มย้อมจะให้สีโทนขรึม สีส้มสด

๔. สารช่วยย้อม

สารช่วยย้อม หมายถึง สารที่ช่วยในการย้อมสีและบางครั้งทำให้เฉดสีเปลี่ยน วิธีการใช้สารช่วยย้อม ใช้ ๓ วิธี ได้แก่การใช้ก่อนย้อมสี ซึ่งในจังหวัดสงขลาพบว่าใช้เฉพาะสารส้มเพียงชนิดเดียวผสมในน้ำต้มผ้าและด้าย ก่อนนำไปย้อมสีธรรมชาติจากพืชทุกชนิด ส่วนการใช้พร้อมกับการย้อม พบการใช้สารส้มผสมในน้ำสีในการต้มย้อมสีจากใบมะพูดช่วยให้สีเหลืองสด และการใช้สารช่วยย้อมหลังย้อมสี ใช้วิธีนี้กับสารช่วยย้อมทุกชนิด ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการการใช้สารช่วยย้อม ดังที่ วรณ ดอนชัย^๒ กล่าวไว้ สรุปได้ว่า

การใช้สารช่วยย้อมในการย้อมผ้ามี ๓ วิธี คือ

๑. การใช้ก่อนการย้อมสี ซึ่งต้องนำเส้นด้ายไปชุบ หรือต้มย้อมกับสารช่วยย้อมก่อนนำไป ย้อมสีธรรมชาติ

^๑สุภาพร วีระปริยาการ. (๒๕๕๑) "การพัฒนาผ้าย้อมสีธรรมชาติในเขตภาคอีสาน." เอกสารอัดสำเนา. หน้า ๑ - ๑๑.

^๒วรณ ดอนชัย. (๒๕๕๘). องค์ความรู้เรื่องสีย้อมธรรมชาติ. หน้า ๖.

๒. การใช้พร้อมกับการย้อมสี เป็นการใส่สารช่วยย้อมไปในน้ำสีแล้วจึงนำเส้นด้ายลงย้อม

๓. การใช้หลังย้อมสี นำเส้นด้ายไปย้อมสีก่อนแล้วจึงนำไปย้อมกับสารช่วยย้อมภายหลัง

นอกจากการใช้สารช่วยย้อมแล้ว การย้อมผ้าสีธรรมชาติมีการใช้สารช่วยให้สีติด จากการศึกษาการย้อมผ้าและการย้อมด้วยสีธรรมชาติด้วยวิธีต้มย้อม ของกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดสงขลาไม่พบการใช้สารช่วยให้สีติด ซึ่งมีคุณสมบัติช่วยให้สีติดยึดแน่นกับเส้นด้ายได้ดี สีไม่หลุดลอก โดยสารดังกล่าวจะใช้ย้อมเส้นด้ายก่อนย้อมสี หรือใช้ผสมในสีย้อม ดังที่ วรณ ดอนชัย^๖ กล่าวถึง การใช้สารช่วยให้สีติด สรุปว่า สารฟาด หรือแทนนิน จะมีอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของพืชที่มีรสฝาดและขม เช่น ลูกหมาก เปลือกเพกา เปลือกสีเสียด เปลือกผลทับทิม เปลือกประดู่ ใบยูคา ใบเหมือดแอ เป็นต้น ซึ่งสารดังกล่าวมีคุณสมบัติช่วยให้สีติดกับเส้นด้ายได้ดีขึ้น โดยการต้มสกัดน้ำฝาดหรือแทนนินจากพืชดังกล่าว แล้วนำเส้นด้ายต้มย้อมกับน้ำฝาดก่อน จากนั้นจึงนำเส้นด้ายไปย้อมกับน้ำสีย้อมอีกครั้ง

พืชให้สีมีสารแทนนิน หรือสารฟาดเป็นส่วนประกอบในปริมาณไม่เท่ากัน การใช้สารช่วยให้สีติดในกระบวนการย้อม จะช่วยเพิ่มความคงทนของสี อีกทั้งยังเป็นการเพิ่มคุณภาพ และสามารถเพิ่มความมั่นใจในคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้กับผู้บริโภค

๔. คุณค่า

คุณค่าของการผลิตและใช้สีจากธรรมชาติ มีคุณค่าทั้งทางตรงและทางอ้อม และมีผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ ดังนี้

คุณค่าด้านประโยชน์ใช้สอย ผ้าย้อมครามเป็นนาโน หรือมีอนุภาคขนาดเล็ก ทำให้สีติดทนสีไม่ตก อีกทั้งผ้าจะมีกลิ่นหอม และผู้สวมใส่จะไม่มีกลิ่นตัวสร้างสุขภาวะให้ผู้สวมใส่และช่วยส่งเสริมสุขภาพจิตที่ดีต่อผู้สวมใส่ เป็นผลิตภัณฑ์ทางเลือกสำหรับผู้รักสุขภาพและทุกคนในสังคม การแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบต่าง ๆ จะมีกลุ่มลูกค้าที่นิยมใช้ผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ ที่ให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพ และเห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม

^๖แหล่งเดิม. หน้า ๙.

คุณค่าด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การใช้ผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติมีส่วนช่วยรักษาและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พืชพันธุ์ธรรมชาติ อีกทั้งการประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ความรู้เรื่องการใช้ธรรมชาติ ช่วยให้เยาวชนและผู้สนใจเห็นคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การทวงแค้น เห็นคุณค่า และนำไปสู่การช่วยกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่อไป

คุณค่าด้านความงาม มีผู้สนใจและตระหนักในคุณค่าของสีย้อมจากธรรมชาติกันมากขึ้น เนื่องจากสีย้อมธรรมชาติมีจุดเด่นหลาย ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น โทนสีมีความกลมกลืน มีเสน่ห์อยู่ในตัว มีโทนสีริมนวลแล้วสบายตา ซึ่งโชนสีดังกล่าวเป็นกลุ่มสีที่สามารถนำมาออกแบบเพื่อทอเป็นผืนผ้าลวดลายต่าง ๆ หรือนำผ้าต่างสีมาผสมผสานในการออกแบบและตัดเย็บเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จะได้ผลงานที่มีความกลมกลืนของสี มีเอกภาพก่อให้เกิดคุณค่าความงาม และสุนทรีย์ภาพแก่ผู้สวมใส่

ฝ้าย้อมสีธรรมชาติสามารถเพิ่มคุณค่าความงาม จากการสร้างลวดลายบนผืนผ้าได้หลายวิธี เช่น การย้อมผ้าวิธีย้อมร้อนโดยการต้มย้อม สามารถสร้างลวดลายโดยการมัดย้อม การสร้างรูปแบบลวดลายทำตามหลักการมัดย้อมและสามารถพัฒนาลวดลายตามความคิดสร้างสรรค์เฉพาะบุคคล ส่วนการย้อมเย็นหรือการหมักสามารถสร้างลวดลายโดยใช้แม่พิมพ์ พิมพ์เส้นเทียน หรือใช้วิธีการเขียนเส้นเทียนแบบผ้าบาติก หลังจากนั้นจึงนำไปแช่ในสีย้อมให้เกิดลวดลาย เช่น นำไปแช่ย้อมคราม หรือแช่ในน้ำสีย้อมที่สกัดจากพืช เช่น สีย้อมที่สกัดจากขมิ้น เป็นต้น หลังย้อมสีให้เกิดลวดลายแล้วผึ่งให้แห้งในที่ร่ม หลังจากนั้นทำการลอกเทียนออกโดยใช้กระดาษบาง ๆ วางทับบนผ้าแล้วใช้เตารีด รีดบนกระดาษ เทียนจะละลายติดกระดาษ ลวดลายบนผ้าจะปรากฏให้เห็น หลังจากนั้นนำผ้าไปนึ่งอบไอน้ำเพื่อช่วยให้สีติดทนนาน และช่วยกันการเกิดเชื้อราบนผ้า การสร้างลวดลายด้วยวิธีการต่าง ๆ สามารถสร้างเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์แต่ละท้องถิ่น แสดงให้เห็นฝีมือ ภูมิปัญญา อีกทั้งช่วยเพิ่มคุณค่าและมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์

การใช้ผ้าสีธรรมชาติ ผู้ใช้จะข้ามผ่านการยึดติดกับการใช้ผ้าสีเคมี ที่มีสีสดใสสดตา แต่ในกระบวนการฟอกย้อมได้สร้างมลพิษ และทำลายสิ่งแวดล้อม รวมทั้งทำลายสุขภาพของผู้ตัดเย็บและผู้ใช้ ดังนั้นการใช้ผ้าสีธรรมชาติที่มีสีเป็นเอกลักษณ์ สีนุ่มนวล เป็นทางเลือกสำหรับผู้รักและใส่ใจสุขภาพ อีกทั้งยังส่งผลดีถึงจิตใจ ที่ได้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมอาชีพในชุมชน ช่วยดูแลรักษา ฟื้นฟู ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม องค์ความรู้ด้านการผลิตสีย้อมผ้าและย้อมด้าย
สีธรรมชาติ เป็นภูมิปัญญาของสังคมในอดีตที่มีคุณค่า เป็นภูมิปัญญาในสังคมวัฒนธรรม
ที่ยึดถือวิถีชีวิตและประเพณีที่ดำรง อยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่มีความรักสามัคคี การผลิตและ
ใช้สีจากธรรมชาติที่สามารถสร้างอาชีพในครัวเรือน ช่วยสร้างครอบครัวที่อบอุ่น อยู่อาศัย
และพัฒนาชุมชนของตนเอง และมีส่วนร่วมสืบทอดประเพณี สังคมวัฒนธรรม ให้คงอยู่สืบไป

เอกสารอ้างอิง

- โชติ กัลยาณมิตร. (๒๕๕๘). **พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะที่เกี่ยวข้อง**. กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ.
- วรรณ ดอนชัย. (๒๕๕๘). **องค์ความรู้เรื่องสีย้อมธรรมชาติ**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุภาพร วีระปรียากุล. (๒๕๕๑). "รูปแบบการทำผ้าย้อมโคลนที่ส่งผลต่อความแข็งแรง
ของชุมชนท้องถิ่นและการพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาผ้าย้อมโคลนและย้อมสีธรรมชาติ
อำเภอหนองบัว จังหวัดชัยภูมิ." เอกสารอัดสำเนา. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- อภิสิทธิ์ ชีระจารุวรรณ. (๒๕๕๙). **รูปเขียนเด็กตำบรพ์ "สุวรรณภูมิ" ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว
ต้นแบบงานช่างเขียนปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- อรไท ผลดี. (๒๕๓๗). **ผ้าไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.